

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XVII-ik évf.

Mártius, Aprilis. 1882.

2-ik füzet.

AGH ISTVÁN UNITÁRIUS PÜSPÖK ÉLETE ÉS KORA.

A mit e férfiről Kénosi és Fosztó-Uzoni egyháztörténet-írók *) s utánuk Székely Sándor irtak**), hiányos; a mit az Egyetemes Magyar Encyclopaedia czikkirója közölt***), felületes és téves. Megkísérlem az elsőt pótolni, az utolsót megigazítani. Két évtized előtt hivatalelőde, Szent-Ábrahádi Mihály életrajzát adván: folytatnom mintegy önként jő. Ismerem ama korszakot és uralkodó eszméit, igen a bécsi és hazai kormány vallásügyi politikáját, s főleg Bajtai r. kath. erdélyi püspök alatt az unitáriusok sulyos megpróbáltatását és szenvedéseit. Az egyház belső élete történetéhez az adatokat saját levéltára őrzi, ezt írja meg más. Én a külsőhez adok új részleteket s azt az eddiginél valódiabb vonásokban tüntetem fel.

A tudós Balogh Ferencz ur középkori spanyol intolerantiája csak a minap a törvényesen bevett vallások közül kiakolbulitá****) az unitáriusokat. Kálmán Farkas ur a protestáns írók és tudósok életrajzait adja ki, a kik közt — szerinte — az unitáriusok nem foglalhattak helyet. Miért? Fejtegetni nem ide tartozik. Ugyan ő éles polemiát folytat egy r. katolikus zene- és énekismerővel a felett: kitől, honnan származnak a XVI-ik százi vagyis a reformatio első korabeli protestáns egyházi ének- és dallamszövegek? Figyelemmel kísérem, sokszor bámulok a vita menetén; mert az unitáriusokról, mintha nem is léteztek volna, alig van némi emlékezés; pedig a reformatio zászlóvivői az erdélyi részekben ők voltak, Dávid Ferencz és Heltai Gáspár fogadtatták el az erdélyi magyarsággal, sőt

*) Kézirati műveik a kolozsvári fő- és székely-keresztúri középtanoda könyvtárában.

**) Unitária Vallás Történetei Erdélyben. Kolozsváratt, 1839.

**) I. kötet, 1859. 16 l.

****) Bugát Pál hajdan így fordította magyarra az excommunicatio szót.

a törvényhozással is a református és unitárius hitvallást; ők adták ki az első magyar énekes könyveket. Dávid Ferencznek egyetlen énekét láttam megemlítve, a ki pedig emelkedett költői lelkületű író és gyakorlott verselő volt, s a magyar egyházi éneklésnek, mint a reformátio elvei és tanai hatalmas terjesztő eszközének egyik fő megalapítója.

Ideje az unitáriusoknak e felett gondolkozni, s főleg az ének-kérdéshez hozzá szólni; az unitárius írók életrajzait pedig kiadni. Megirta azt már Kénosi és Fosztó-Uzoni a múlt század végefeléig töredékesen, csak ki kellene egészíteni s az ezutániakat hozzáadni. Ugy tudom, a derék tudós és magának kitünő hirt és nevet szerzett theologus Simén Domokos erre tett is előkészületet. Utána kellene hagyatékában nézni, Hátha ott a gyűjtés munkája már mint bevégzett lenne föltalálható. A mi érdekeinket nekünk kell szolgálni és védni. Az irodalom mozgalmas és tevékeny élete tova siet, s rideg feledésben hagyja a magáról nem tanuskodó szellemi erőt s bármilyen fényes irodalmi érdemeket. Én e czélnak szolgálni kívánva teszem közzé e sorokat.

Agh püspök nevét a közoklevelekben mindig így irta alá: Seps-i-Szentkirályi Agh István, nemesi eredetét fejezve ki általa. Ő az is volt. A székelyek írott nemesi bizonyítékai a *L u s t r a l i s k ö n y v e k*, készültek Mátyás királytól kezdve egy a nemzeti fejedelmek, mint az osztrák-házi uralkodók alatt. Bele volt igtatva mind az öt székely-szék hadereje, fő- és alkapitányok, hadnagyok és vitézek? továbbá, hogy kik nemesek, lovasok s hány lóval állottak hadi sorba? kik puskás gyalogok és darabontok? E könyvekben a S.-Szentkirályi Agh-nemzetség tagjai úgy vannak feltüntetve, mint kik 1—2 lóval ültek fel had idején. Előneve elhagyása tehát nem igazolható, Ágh-nak irni téves.

Született Háromszék Seps-i alszékében *) S. Szentkirályon 1709. nemes szülőktől, ott tanult a poezisig; azután Kolozsvárra az unitáriusok főtanodájában, hol dicséretesen végezvén: 1734. külföldi akadémiára választatott s közkölségen kiküldetett. Három évig volt az ámsterdami egyetemen; azután átutazólag többeket is meglátogatott; 1737-n tért vissza s 1738-an kezdve évek soránt át a kolozsvári főtanodában — Colle-

*) A más két alszék: Kézdi és Orbai szék, ma együtt Háromszék-megye.

gium — felváltólag a következő tantárgyakat tanította: physika, geometria, logika, metaphysika; továbbá a görög és zsidó nyelvet s ezekkel kapcsolatban a theológiát, utóbbit főleg mint állandó rendes tanár. Szakmája minden tárgyában tankönyvet irt, mit előadásában használt s a mik kéziratban fennmaradván: későbbi tanárok és következő nemzedékek is használtak. *)

Agh külföldről visszatértekor Crellius Sámueltól, kora egyik legjelesebb tudósától oly ajánló levelet hozott Szent-Ábrahámi püspökhöz, a mi őt igen kedvezően jellemzi s választott pályáján előmenetelét már előre biztosította. „Haza megy tehát — így szól az 1737. jul. 13. kelt levél — övéi közé igen tudós és jeles atyánkfia, hátra hagyván bennünk az utána való vágyakodást, a kivel élni szeretnénk s a kivel óhajtanók meghalni. Vajha ezen fáklya a ti egyházatokban és tanodátokban késő aggságig világíthatna! Ó, a kikkel e tartományokban megismerkedett, érdemei által mindennek kedvezését és barátságát megnyerte. . . .“

Az egyház őt 1754-ben a közjegyzői — Generalis Notarius — diszes állásra emelte s négy év mulva, 1758-ban Szent-Ábrahámi püspök márcz. 3-án történt halála után, annak megüresült székébe. Az unitáriusok autonomiai joga szerint az egyház püspökét a köz-zsinaton szokta megválasztani, föles-

*) Ezek a következők:

- I. Institutiones Metaphysicae.
 - II. „ Physicae.
 - III. Conpendium Physicae in usum Auditorum incipientium (sic!) A. 1764.
Ennek jelszava volt: Amicus Plato, Amicus Aristoteles, sed magis Amica veritas.
 - IV. Institutio geographica.
 - V. Notae quaedam in Logicam. A. 1740.
 - VI. Grammatica Hebraica.
 - VII. Loca Veteris Foederis, ex quibus . . . Trinitatis Dogma probari solet. A. 1745.
 - VIII. Loca Novi Foederis explicata.
 - IX. Notae in Theologiam Szent-Abrahamianam, vel: Notae in Systema Universae Theologiae Christianae sat.
 - X. Commentarius in Epistolam ad Romanos et caeteras Paulinas. Inchoavit. A. 1858.
 - XI. Ünnepi, vasárnapi és halotti prédikációk, magyarul és latinul.
 - XII. Halotti szónoklatok — Orationes — „ „ „
 - XIII. Historia Regis Borusciorum, Friderici II-di, francziából latinra fordítva 1764. júliusban.
- Legnevezetesebb műve a XIV-ik: Theologia Christiana. Erről azonban a szövegben.

ketni s hivatalába be is igtatni. Most ettől eltért. Kormánykörökben már régen el volt terjedve az óhaj, hogy az unitáriusoknak nem kellene püspök-választást engedni; 1724-ben, midőn Szentábrahámít megválasztották, a kormányzó az udvarhoz följelentette s megjegyezte, hogy a választás a felségnek nem terjesztetett jóváhagyása alá; minek következtében 1728-ban kimondatott, hogy felsőbb megerősítés előtt többé, püspököket hivatala folytatására fölhatalmazni ne legyen szabad.*) Az egyház aggódott: vajjon e régi vágy érvényesül-e? Vajjon a felsőbb megerősítés nem talál-e akadályra? A porosz-osztrák háboru javában folyt: kormány és udvar el voltak foglalva s keresték a magyarok kedvét. E helyzet és az érintett esetőség arra birta az egyházat, hogy Agh Istvánt a főtanács hivatali előde halála után t. i. márczius 31-én azonnal püspökké kinevezte, május 20-án a közsinat a kinevezést helybenhagyta, őt feleskette s az egyházi főtanács egyik — papi — elnökévé tette; egyszersmind azonban a kolozsköri esperesi, theologiai rendes tanári és a főtanoda igazgatói — Rector — állomások kötelességeivel is megbízott, mely tiszteket az egyházi rendszerből kifolyólag mindig a püspök vitt, sőt eddig a kolozsvári főpapi hivatal is a püspökséghez volt kapcsolva; de Agh ezt nem kívánta vinni, kivéve, ha nagy szükség prancesolná, ideiglenesen és saját szabad elhatározása folytán.

A kolozsvári első papságnak tehát a püspöki állástól elválasztása e férfi korára esik, s azóta maig így van gyakorlatban.

Ez időtől 1769. decz. 15-kéig vitte a püspökséget, mely napon**) a királyné azon leiratot intézte a kir. főkormányzóknak: „hogy miután úgy értesült, hogy az Erdély nagyfejedelemségi unitáriusok maguknak Superintendensöket megszokták választani s hivatalba is igtatják, a nélkül, hogy megerősítését kérnék vagy megnyerték volna; tegyen oly intézkedést, hogy azok annak részére, a kit jövőben megválasztanak, mielőtt hivatalát uegkezdéné, a felség megerősítését kérjék és nyerjék ki.“ Az egyház gondnokai jun. 30-án kitüntetőleg írtak a püspök megerősítése érdekében. „Mint a királyoknak — így szólnak abban — Istentől adatott a hatalom, hogy a népe-

*) 204. 1724. f. k. sz.

1. 1728. „

**) 1055. 1770. udv. 637. kir. f. k. sz.

ket kormányozzák: szintugy az egyházak fejeinek is, a kiket azok megerősíteni s a lelkek feletti szelid örködésöket biztosítani szokták. E czélból ajánlják ök tisztelendő és nemes Sepsi-Szentkirályi Agh István püspökjüket, mint tudomány, erkölcs, keresztényi kegyesség s helyes gondolkodás és cselekvésmód tekintetében feddhetlen s az egyház kormányzására teljesen hivatott férfit, kérve a felséget, mint minden egyházak legfőbb s legkegyesebb pátronusát, hogy őt superentendensi hivatalában, melyet ök neki átadtak, felséges tekintélyével őt megerősíteni s megerősítettnek kijelenteni méltóztassék, hogy ő a gondviselésére bízott nyáját, az egyház rendszabásai szerint, Isten iránt kegyességben, a fejedelem iránt hűségben, felebarátai iránt szeretetben megőrizni és kormányozni képes legyen.“

A felsőbb és legfelsőbb polgári hatóságoknál semmi nyoma nincs, hogy a kért megerősítés megtörtént volna. Ugy látszik, a kormány intézkedése a jövőt illette, miután Agh már régóta közmegelegedésre vitte hivatalát s a megerősítés fölöslegesnek, a megtámadás indokolatlannak méltán látszatott.

Az alkotmány teljes mellőzésével uralkodván a királyné: Agh püspök kényszerítve volt sok egyházi jogcsorbitást eltűrni és sok törvény- s intézményellenes felsőbb rendeletet végrehajtani. Más vallásuak megkeresztelése, egyházi büntetés eltörlése, sőt paráznság vagy feslett élet miatt ekklezsia követés, harmadizi nősülésre a dispensatio-jog elvétele s több ily kérdésben, melyekről az egyházi canon eddig rendelkezett, a hatóságok azok értelmében ítélték vagy határoztak s a püspök foganasította; most ellenben a felsőbb világi kormány más eljárást paraocsolt. Ő és a főtanács engedelmeskedett, érette tehát együtt felelősek.

Egyik legérzékenyebb uralkodói parancsoló intézkedés volt az időben a német nyelv köteles tanítása, abból vizsgatétel és az eredménynek kimutatásban följelentése. Ez elébb 1784. jul. 15-én, azután 1785. jan. 7. és octób. 22. tétetett közzé.*) A püspök és főtanács nem vonakodott oly hosszason, mint az ev. reform. egyház, melyet hiveinek nagy száma s hatalmas főurai nagyobb kockázttalra bátorithattak. Ez ismételt nógatást és fenyegetést várt be; mig az unitáriusok ugy teljesítették, hogy

*) 5615. 1871 }
 5898. 1785. } f. k. sz.
 11675. „ }

a püspök és Consistorium egyetértőleg az iskolába menőknek elébb az eddigi latin helyett a nemzeti magyar nyelv tanítását rendelték el; ebből mentek át a német osztályba, hol olvasni és írni tanultak meg, s mikor vizsgáztak, a latin osztályba léptek elő.

Ily vizsga a kolozsvári főtanodában mindkét félévben volt, a tordai közép- és toroczkói altanodában egy évben csak egyszer. Jellemző az, hogy az 1785. márcz. 30-án kelt püspöki jelentéssel fölterjesztett kimutatás szerint a kolozsvári főtanodában, a német osztályból, mint németül írni és olvasni tudó, 18 ifju bocsáttatott fel a latinba, az octob. 5-ki jelentés szerint a toroczkói altanodában 13, a tordaiban 7, a kolozsváriiban 19 ifju*), a mi vagy az ifjuság csekély létszámára mutat, vagy azt gyaníttatja, hogy a németül tanítás minden sürgetés daczára is csak kis arányban ment előre.

Ezen jelentés és kimutatás évről-évre felküldetett, mert a kormány szigoruan követelte, s hogy Agh püspök a fejedelmi és kormányi kettős áramlattal szembe nem állott, eszélyesen tette. Az ő püspöksége volt az unitáriusokra nézve az átértítések, templomelvétel és újak nem építhetése, a közhivatalokból kizárás és vallásuknak nyílt üldözése gyászos korszaka, midőn szó nem arról lehetett, hogy ők a hatalommal ellenkezzenek, hanem galamb-szelidség s kigyói okosság volt szükséges avagy csak annyinak elérésére is, hogy a vallás és követői az élők sorából ki ne irtassanak; a minthogy ez 1749-ben a római katolikusok stá tus-gyűlésében nyilvános tanácskozás tárgyává tétetett s iránta határozat is hozatott. Ez történeti tény, mit más alkalommal igazolni fogok.

Fosztó-Uzoni azon jellemzése tehát, hogy Agh püspök mást kimélő és megsérteni nem kívánó természeténél fogva a közügyek folyamában bajokat idézett elé s vallásfelekezete jogait elég erélylyel védeni nem bírta, az ifjuság közt pedig a fegyelmet meglazulni engedte, bár mint egykorunak véleménye, figyelembe vételt érdemel, de aligha döntőnek vehető. Utóbbira bővebb felvilágosítást az egyházi levéltár nyújthat, vallása jogainak hív és bátor védelmére a közlevéltárak elegendő adatot szolgáltatnak. Én itt azokból néhány fontosabbat ismertetek.

*) A székely-kereszturi középtanoda még akkor nem létezett.

Ismeretes az ő II. József császárral, mint corregenssel, Kolozsváratt 1773-ban jun. 25. folytatott beszélgetése. *) A püspök az unitárius vallás hitczikkeit s más vallásoktól különbözőseit hévvel s erőhatálylyal fejtegetvén: a fejedelem tréfásan e szókat intézé hozzá: „Engem még sem téríttek meg.“ (Me tamen non convertetis.) „Nem is akarunk ilyesmit — felelé a püspök alázattal — minthogy nem is vagyunk ráképesek. Azonban engedje meg felséged „Hitczikkeinket“ (Confessio) eredetiben bemutatathatnunk, s tekintse valódinak ezeket, nem a mit gyűlölőink mieink gyanánt terjesztének.“

A fejedelem elfogadólag intett felé s ő átadá a Hitczikkek könyvecskéjét. Ekkor ezen kérdést intézte hozzá: „Ti unitáriusok imádkoztok-e valaha érettem?“ Igen is — felelé a püspök — legközelebbről ma reggel is tettük sz ezután is örökké imádkozni fogunk. „Érjen és segítsen imátok — jegyzé meg a fejedelem — a mennyit ér és segíthet.“ „Mi hisszük — viszonzá a püspök — hogy Isten ő felsége meghallgatja.“

A püspök felhasználva a jó alkalmat, a fejedelem környezetében levőknek számos Confessio-példányt osztogatott ki azon czélből, hogy hivei vallásának hitelveivel a valódi kutfő után ismerkedhessenek meg, s ne nvezzék őket — mint roszakaróik teszik — Arianusoknak és Socinianusoknak, mely Secták tanai övéiktől igen lényeges pontokban különböznek; sem Krisztus-tagadók- és szombatosoknak, a kit embernek és Isten fiának hisznek, rendes heti ünnepül pedig más keresztény hitfelekezetekkel együtt a vasárnapot és nem a szombatot tartják.

Ugyanakkor Nagy-Szebenben mulatása alatt jul. 16. világi küldöttség is ment az unitáriusok részéről a fejedelem elé; előadták sérelmeiket, melyek legfőbbje az volt, hogy ők a vallások egyenjoguságát biztosító alkotmány és több rendbeli királyi biztosítás ellenére a közhivatalokra föl nem vétetnek. A fejedelem átvette a kérelmet s rápillantván, így szóla: „Írjátok rövidebben“. . . . Megtették. Ekkor fenhangon elolvasta; azután egy asztalon jegyezgetett belőle; végre feléjük fordulva, így szólott: „Titeket azért nem

*) Lásd Ker. Magvető IV. köt. 228—235. l.

tesznek hivatalba, hogy nincsenek közöttetek mágnások és hogy kevesen vagytok.“ Egyik közülök felelé: „Nincsenek felség! de van sok ősi nemes nemzetségből való, kik közül régen sokan voltak fejedelmi tanácsosok, ítélő mesterek stb. s most is bár kevesen vagyunk, arra képes embereink elegenden vannak.“ Egy másik küldött közbeszólólag mondá: „Nemcsak a sarkalatos országos, de a megyei fő- és közép-hivatalokra sem bocsátnak felség! a minők: a főbirói, alispáni és főjegyzői tiszt.“ „Pedig vallástok szintoly bevett és törvényes, mint a többi, nemde?“ jegyzé meg a fejenelem. „Ugy van, felséges Ur!“ felelé a harmadik . . . Ekkor a fejedelem kevéssel hátrább lépett, a mi a kihallgatás bevégeztét jelentette s a terjedelmesen kidolgozott sérelemliratot is magához kérvén, megígérte: „hogy ügyöket a királyné elé terjeszti, és a mit érettök tehet, megteszi.“

De ez csak ígélet maradt. A királyné szive sokkal inkább el volt idegenítve az unitáriusoktól, épen alatta azoknak a r. kath. egyház kebelébe visszatérítésére vagy vallásuk kiirtására sokkal mélyebbre ható s inkább nyilvánosságra jutott kormányi és fejedelmi intézkedések voltak téve, hogysen a rokonszenvet mutató ifju uralkodó abban változást tehetett volna. Később trónraléptekor azonban — mint látni fogjuk — szavát teljesítette.

Agh püspök másik történelmi fontosságu ténye az unitáriusok alapítványainak hiteles megállapítása s a korabeli oktatási viszonyok jellemző ismertetése.

A királynét örökösödési és ugynevezett hétéves háboruja folytonos pénzforrások kutatására kényszerítette. E célra hozta be a nemesség bebizonyítási törvényszéket — Productionale Forum, a fiskális jók birtokosainak rendszerre vált zaklatását s perlését, a három adófizető jobbaggyal vagy zsellérral nem bíró nemesek adó alá vonását, az új adórendszert, ezért törölte el a jezsuita-rendet stb. E pénzszerzési módok s források egyike volt a különböző vallásfelekezetek kegyes alapítványainak a főhatóságok útján számbavétele, tőkéknek 4, legfeljebb 5 száztóli kamat mellett az állami pénztárakba bevonása, mit 1756-tól kezdve husz éven át ismét és

ismét megújított, a szerint, a mint az állami pénztár megürült.

Nevezetes, a mit Agh püspök 1764. jan. 7. e tárgyban a kir. főkörmányszékhez irt. *) „Mégküldetvén hozzá — úgy mond ő felsége és a kir. főkörmányszék azon tudósító rendelete: vajjon a kiknek alapítványi pénzök van, hajlandók-e 4, legfeljebb 5 száztóli kamat mellett a kir. kincstárba beadni? ő megkérdezte az illetőket, a kik úgy nyilatkoztak, hogy miután már át van írva a kir. főkörmányszékhez azon tőke, mely a kolozsvári magyar és lengyel unitárius szegények részére alapított és a mely Apaffi Mihály fejedelem halála után ő felsége kincstárára szállott, a minek kamata különben is az ő megkérdeztetésök nélkül 5 százalékra szállított le, s maig így fizetetik, kivéve, hogy egyszer és máskor, mint például a mult 1763-ik évben a harc dülása miatt a tőkéből 20 száztóli levonotott: e tekintetből az évi kamat fizetését továbbra is a felség kegyelmes akaratára bizzák.“ A kir. főkörmányszék felterjesztette az udvarhoz, hol tudásul vétetett.

A jezsuita-rend eltörlése s az államkincstárnak ez uton tetemes vagyonhoz jutása újabban felébresztette a királynénak az egyházak kegyes alapítványai kinyomozása iránti uralkodói gondoskodását. Az egész országban rendelet járt körül az összeírás iránt, a mi 1773. elején Agh püspökhöz is eljutott. Ő jelentését jan. 22-én megtette s hivatali előde ugyan e tárgyban és e czélből 1756-ban jun. 5-én kelt legfelsőbb rendeletre kidolgozott kimutatásos jelentését is mellékelte. Ez azonban a kir. főkörmányszéki posta hibája miatt eltévedvén: a kir. főkörmányszék azon évi decz. 18-án sürgető rendeletet bocsátott hozzá és az Egyházi Tanácshoz — C o n s i s t o r i u m — **), mint szintén a megyék Continua Tábláihoz is az iránt, hogy a hatóságuk alatt s illetőleg területöken levő iskolák és ekklézsiák kegyes alapítványait a közlött kimutatási minta szerint összeírattván: a kir. főkörmányszékhez terjeszszék fel, mely a felséghez fogja juttatni. A püspök decz. 24-én kapta a rendeletet s 31-én már megtette e második jelentését, melyben előadván a dolog mibenállását: mind saját első elveszett jelentését, mind a Szentábrahámiféle kimutatásos jelentést hiteles másolatban újból fölterjesztette.

*) 383. 1764. k. fk. sz.

**) 9507. 1773. k. fk. sz.

5473. 1774. „

E két hivatalos irat a legbecsesebb unitárius történelmi adat, melyet valaha láttam; mindkettő saját kora viszonyainak hű tükré, melyek közül a Szentábrahámie az 1716. és 1718. évi templomelfoglalási nagy szerencsétlenségnek s az unitáriusok fejedelmi és magán alapítványai, szerzeményei, összes egyházi vagyonuk elvesztének egy püspöki méltóságot viselt, nagy tekintélyben álló férfitől, mint szemtanutól való hiteles leírását, utóbbi az unitáriusok alapítványainak Agh püspök korabeli állapotát s a tanárok és tanulók részvétet ébresztő sorsa és élete hű rajzát állítja elénk. Mindkettő érdemes arra, hogy összevontan ismertessem.

„A mennyire az idő viszontagságai által elzúllott és elveszett iratok szüke miatt lehetséges volt — ugymond a nagy- emlékü pöspök — megteszi az iránti jelentését: minő kegyes alapítványok vannak az ő püspöki hatósága alatt? s mire fordítottak és fordíttatnak jövedelmei?

Csaknem minden unitárius ekkléziának vannak pénzen vett vagy végrendeletileg kapott alapítványi szántóföldecskéi, miket a templomok, papi lakok és telkek fentartása végett a hallgatók és belső emberek mivelnek meg, a kik többnyire saját kezök munkája után s hallgatóiktól kapott papi bérökből éldegelnek; vannak továbbá mindeniknek a keresztséghez és uri szentvacsora kiszolgáltatásához való szent készülékei és ingóságai. Egyéb kegyes alapítványaikat az idők mostoha viszonyai között többnyire elvesztették s csak kevés ekklézia és pap birja egészben vagy részben, a mi elődeinek alapított volt.

A K o l o z s mezővárosi eklézia unitárius papja fizetésül 800 kő sót birt s minden termények negyedét, Báthory Zsigmond erdélyi vajda 1589. jun. 1. Gyula-Fejérváratt kelt adománylevelénél fogva, mit Báthori Gábor fejedelem 1611. Brandenburgi Kata fejedelemasszony 1620. ápr. 8-án megerősített. E javalom elébb 300 kőre szállott le, később 1698. egészen megszűnt; a dézmanegyedet 1732-ben Szendrei János, az Apaffi-féle fiscalis jők igazgatója a Leopold-hitlevél 2-ik pontját nem ismerve vagy feledve, elvette.

A k o l o z s v á r i iskola szegény és árva növendékeinek 1557-ben Izabella özvegy királyné a városi dézma negyedét adományozta, emléke elébb a város udvarháza falában, utóbb a piaczi templom déli kökerítése kapuja fölött állott nagy négyszögű kőre ily jellemző szavakkal bevésve: „E z i s k o l a

királyi ajándéka vagyok, annak és a szegényeknek öröksége. A ki hasznait és jövedelmét más célra fordítja, legyen kitörölve az élők könyvéből és emberek emlékezetéből. Az Ur 1557-ik esztendejében.“ Ez adományt később az unitáriusok részére megerősítették II. János (Zsigmond) választott király, Báthori István és Kristóf, Bethlen Gábor erdélyi fejedelmek, I. Lipót 1691-ki hitlevele 2. 3. §-ában, 1793-ban ápr. 9-ki kir. leiratában s az 1693. május 14-én kelt Alvinci-féle határozatokban. Vette is e jövedelmet az unitáriusok iskolája 1716. márcz. 30-ig megszakadás nélkül, mely szerencsétlen napon a piaczi templom elvételén: ezen dézma is vitattatni kezdett s bár az sem a templomé, sem a kolozsvári unitárius ekklézsiáé nem volt, de a szegényeké s a Kolozsváratt tanuló egész erdélyi unitárius ifjuságé, mégis 1718-ban a kolozsvári r. katolikus ekklézsia részére vétetett el — állítólag — a templomi régi felszerelések kárpótlása végett.

Kolozsvár hajdan a hadak útjában levén: életét és szabadságait gyakran pénzzel s más javakkal kellett megváltania. A XVII-ik század elején egyik török fővezér basa elfoglalván s őrséggel rakván meg azt: minthogy az egész város unitárius volt, azok minden aranyát, ezüstjét kicsikarta, minden jószágaikból annyira kiforgatta, hogy a városnak 1635-ig majdnem semmi nevezetesb jövedelme nem volt. Ezután azonban az erdélyi mágnások és nemesek, sőt külföldbeli atyjokfiaik is tetemes kegyes alapítványt tettek, melyek 1693-tól kezdve 1716-ig ötvenezer forintot meghaladtak — így hagyta ezt emlékezetben az akkor élt Almási Mihály unitárius püspök. A kolozsvári unitárius ekklézsiának unitáriusok kegyes adománya, zálog, adás-vevés és végrendelet útján szerzett ezen összes javai, azon hozzávetőleges követelés czimén, hogy a templom belső felszerelési vagyona azon időben, midőn az unitáriusok kezére került, azoknak 1716-ban talált vagyonával egyenlő értékű, tőlük elvételtek s a r. katolikusoknak adattak át.

E javak voltak: Kolozsmegye Apahida nevű falujában levő birtokrészek, 1500 tallér értékben, thordamegyei Alsó- és Felső-Füle s Asszonyfalva 3321 for. Belső-Szolnokmegyében levő Véczeke, Kabalapataka, Tormapataka, Gyurkapataka nevű birtokok 10,309 forint értékben; továbbá Kolozsmegyében levő Kórod nevű birtok kiváltására felvett volt sz ekklézsia kölcsön

1000 frtot; ez is elvétellett s az unitáriusok mégis a tőke és 1718-tól való kamatok megfizetésére nógattattak. Átadatott Kolozsváratt 4200 frtra becsült három épület, elvétellett az alapjától tetejéig a XVII-ik század végefelé mintegy 12,000 forinttal polgári telkeken, csak az unitáriusok által épített iskolájuk, mely telkeket az eklézsia I. Lipót és Erdélyország beleegyezésével az óvárban volt s 1693. octob. 10-én a r. katolikusoknak átadott iskolájok helyett iskolahelyül 6300 forinton vettek. Megkapták a templom kerületében levő s az unitáriusoktól épített kereskedő boltocskákat s a szintén általuk épített kisebb templomot. Elvétellett nyomdájuk, melyet mintegy 4470 forinton vettek, valamint más sok javaik is.

Ezekhez járult a Luclavicei, de a brandenburgi örgrófságban Grizlán és Delezigh-Hammeren lakó Stasitzki Ákos, Lengyelországban a bochnai sóbányák főnöke — Praefectus — által, a kolozsvári magyar és Lengyelországból száműzött lengyel unitáriusoknak két egyenlő részben felosztandólag hagyományozott 10,000 tallér kegyes adománya; a ki azonban halála miatt csak 3000-et fizethetett ki, a mit unokája Stasitzki János 1711-ben augustus utolsó napján erdélyi udvari cancellariai tanácsos és Registrator Simon Mihály kezébe küldött, mely pénz, mivel különböző nemű és értékű volt, elváltatván, 4000 r. forintra apadt le s az akkor ott tartozkodó Apaffi Mihály fejedelemnek adatott kölcsön, a mely összeg, minthogy a fejedelem halála után a fiskusra szállott birtokrészekbe jutott, felerésze VI. Károly császár által 1728-ban a kolozsvári magyar és lengyel unitárius eklézsiáknak kifizettetett s azután többeknek kölcsön adatott ki. A fizetetlen maradt másik 2000 frt után a kamara 5 száztóli kamatot fizetett, a mi a kegyes adományozó rendelkezése szerint az ifjak oktatására rendelt papoknak s az élelmöket megkeresni nem tudó árváknak és özvegyeknek szokott kiadatni. Minthogy pedig a fiskusra szállott Apaffi-birtokokon a magyar unitárius eklézsiának csak ezer forintja maradt, annak is fele 1730. márcz. 20-án azon hitelező birtokába ment át, a kinek az eklézsia a fennebb említett s a róm. katolikusoknak átengedett nyomdáért tartozott és sem a tőkét, sem kamatát fizetni nem tudta.

A dézmákból és dézmanegyedekből a papságokat illető jövedelmeket a földesurak a törvények ellenére a közelebbi években annyira eltartóztatták, hogy azokból alig maradt meg

valami; így Küküllőmegyében Déézsfalván az erdélyi fejedelmek adományából és törvénynél fogva a dézmanegyed az unitárius papot illette, de a nemesség elszaporodása miatt a paraszt telkek annyira megnemesítették, hogy a dézmanegyed buza alig tett évenként 12—13 kalongyát; a bor és egyéb dézmanegyed részint visszaélés, részint az emberek engedetlensége következtében egészen megszűnt; Ádamoson és Dombón a dézmanegyed emlékezetet meghaladó idő óta az unitárius papságnak járt, de a birtokos urak által 1749-ben elvétvén: egyéb czélra fordították; Dicső-Szent-Mártonban csak a Balogh-nemzetség fizeti az unitárius papnak, a többiek más czélokra fordították. Sárdon még a pap birtokában van; Bethlen-Szent-Miklóson 1738-ban azon ürügy alatt vették vissza a földes urak, hogy őseik csak jótetszésökig adományozták volt; Széplakon a Petrityevith Horvát-nemzetség $\frac{3}{4}$ -det az unitárius, $\frac{1}{4}$ -det a református papnak fizet; Szőkefalván a Sárosi-nemzetség bárminő vallásu örökösieinek végrendeletileg meghagyta, hogy a dézmát az unitárius papnak fizessék; de 1744-ben a kormányzó, gr. Haller János elvevén a templomot, az unitárius pap azóta a dézmát is elvesztette; Fejérvármegyében Hévízen 100 év előtt a dézma az unitárius papé volt, de azután elvesztette; Ürmösön még az unitárius pap veszi; Páloson is vette, de e százban a birtokosok megtagadták; Abrudbányán a bor és egyéb korcsmárlási jövedelem részint a polgárok közötti szerződésnél s annak Báthori Zsigmond fejedelem által megerősítésénél, részint annál fogva, hogy a városi közönség ezt bizonyos szükségében elzállogosította: az unitáriusok 1648-ban visszaváltották s azt II. Rákóczy György 1651-ben, Apaffi Mihály fejedelem 1665-ben megerősítette, az unitárius papé volt; most azonban abban a r. kathol. és református pap is osztozik; Thordavármegyében Thoroczkon és T-Szentgyörgyön a legrégebbi idők óta a negyedét unitárius pap vette, de 1753-ban b. Thoroczka István megtagadván: a maga részére vette vissza, holott csak $\frac{3}{4}$ -dért fizettetett fiskusi arenda.

„Ezekből kitünik — így végződik a jelentés — minő alapítványai voltak az unitáriusoknak? azok hová lettek? S a mik még megvannak, jövedelmök hová fordittatik?“ Aláírva: Szent-Ábrahám i Mihály, az unitárius vallásu egyházak Superintendense.“

A másik Agh püspök említett e tárgyú jelentése. „Mídon — így ír annak során — alapítványaik iránt nyomozódott, megtalálta hivatali előde Szent-Ábrahámi Mihály hasonló tudósítását, mely a kir. főkörmányszék levéltárában kétségkívül megvan; mindazáltal, hogy a felsőség, tartalmáról, annak kikeresése gondjai nélkül meggyőződhessek, azon megjegyzéssel mellékeli, hogy azóta kolozsvári ekkleziájok alapítványai nem gyarapodtak; kéri tehát azt a tőle kívánt s a dolog valódi állásával egyező kimutatás gyanánt vétetni, egyszersmind mellékeli a Stasitzki-alapítványról kelt módosított alapítványlevelet és Apaffi-féle újabb kötelezvényt hiteles másolatban, melyből kitűnik, hogy azon alapítvány most csak 2000 rénens forintot tesz s érette az erdélyi kamarai pénztárból — hová III. Károly király rendeletéből tétetett be — nem 5, de 4 száztól; kamat jár, a mi 80 forintot tesz s az ekklezsia gondnokainak és ezek által a végrendelet szerint az ifjúságot oktató papoknak, árváknak és élelmöket megkeresni nem tudó özvegyeknek osztatik ki. Minthogy pedig ez nem elég, a további szükségét a kolozsvári ekklezsia hiveinek évenként a terméshez képesti mennyiségű kegyes adományából fedezik.

A kolozsvári főiskola vagy Collegium tanárai és tanuló ifjúsága tartását illetőleg a püspök jelenti, hogy miután a fennebbieken előadott királyi alapítványaikat e század elején a r. kathol. atyafiak elvétették, ezek számára azóta alapítványok nem történtek; hanem mind a tanárok, mind a tanuló ifjúság a kegyes lelkek alamizsnájából éldegelnek, úgy, hogy a tanárok magán gazdaság folytatás által, az ifjúság tavasz kezdetétől egész télig mezei munkával segít magán, szerzi meg önfentartási eszközeit és ruházatát s így tanul. Van ugyan az iskolának két sütőháza, a mit némely jóltevők kenyérsütés végett ajándékoztak, illetőleg újra építettek, de ezek évi jövedelme középszámitással alig halad meg száz forintot. Az agg-házról megjegyezte, hogy abban eddig az unitárius elaggottak és nyomorék betegek a r. katolikusokkal és ev. reformátusokkal egyenjogulag s egyenlő számban szoktak felvétetni; de ujabban — a mint a hir szól — a felség elrendelte, hogy a kik most benn vannak, maradjanak ugyan tovább is ott; de jövőre az unitáriusok ne vétessenek fel, hanem helyök r. katolikusokkal töltsék be.

Ezen kegyes alapítványokon kívül — így végződik a jelentés — az erdélyi unitárius ekkleziáknak is vannak 10, 20,

30, 40, 50 forint értékű kisebb-nagyobb alapítványaik, a mik a hivek által szántóföldben, kaszálóban, pénzben stb. tétettek; de a melyek nagyobbára kevésbé vagy éppen sehogy sem lévén biztosítva: alapítványoknak alig nevezhetők. Ha azonban a felsőbbség kívánja, jelentését ezekről is meg fogja tenni.* *)

*) 1994. 1774. kir. főkorm. szám. Hogy az olvasó ezek alaposágáról meggyőződjék, az unitáriusok iránt, az ő tiszteletet érdemlő szegénységök daczára, vallásukhoz oly hiven ragaszkodásáért s például keresztényi türelmeért szívében némi rokonszenv ébredjen, ide íglatok néhány adatot arról, hogy ugyan ez időben, t. i. 1773-ban, a kolozsvári r. kath. tan- és nevelőintézeteknek minő alapítványai és javalmi voltak:

I. A Seminariumnak készpénze	1788	frt	58 1/2	kr.
Biztosított tőkéje	13000	"	—	"
Kamathátralék	416	"	20	"
Tőkegyarapodás, fundus instructus	10786	"	8	"
Ezek hátralék kamata	276	"	40 1/2	"
Terményekben: a csűrben, pinczében, gabonásban az ifjak élelmezésére	5961	"	3	"
	32259	frt.	10	kr.

Ezeket kivül még bizonyos tőkén nem alapuló mintegy 3369 frt 48 kr. bevándó.

II. A Convictusnak készpénze	3239	frt	10	kr.
Biztosított tőkéje	34333	"	20	"
Ebből kamathátralék	750	"	14 1/2	"
Tőkegyarapodás, fundus instructus	11389	"	—	"
Ezek kamathátraléka	276	"	26 1/4	"
Kisebb tartozásokban	183	"	27	"
Élethosszig kikötött tartozásokban	1451	"	22	"
Kétes tartozások	200	"	27	"
Terményekben: a csűrben, pinczében, gabonásban, ingatlanokban	9211	"	37	"
	61090	frt	3 3/4	kr.

Ezeket kivül még bizonyos tőkén nem alapuló mintegy 3062 frt 21 kr.

III. A megszüntetett Jezsuita-szerzet kolozsvári Collegiumában készpénzben találtatott:

1. Souverain d'or 23 1/2 drb.	297	frt	40	kr.	r. f.	kr.
Körmöczi arany 26	111	"	48	"		
Közönséges " 91	388	"	16	"	=	797 frt. 44 kr.
2. Nagyobb pénzben (Moneta) —	—					157
3. Huszas —	—					400
4. " —	—					500
5. " —	—					900
6. " —	—					40
7. " —	—					14
8. Máriás 500 drb.	—					708
9. " 400	—					566
10. " 279	—					345
11. Peták (hetes) 567	—					330
12. Ezüst garasos 623	—					155
13. Réz garasos —	—					47
14. Különbféle pénzek —	—					232
	5245	frt.	5	kr.		

Meg kell jegyezni egyfelől azt, hogy ezek közt sok az új alapítvány. Báró Apór Péter például különböző czélokra 25,000 frt. alapítványt tett s má-

E nyomós fölfejtés mellett is a királyné és kormánya az alapítványok ügyével Agh püspököt még ezután is hosszasan foglalkoztatta; de eredménye az lett, hogy az unitáriusoknak alapítványaik voltak, de többnyire elenyésztek.

Harmadik történelmi nevezetességü ténye Agh püspöknek az unitáriusok sérelmeinek a császári trón elé juttatása és meg-orvosoltatása. Ez a mily fontos, oly nehéz és kitartó küzdelem dicsőséges sikere volt.

Legelsőben 1781. sept. 6-án folyamodtak az unitáriusok a kir. főkormányshoz, szabadságot kérve sérelmeiknek írásban az udvarhoz terjeszthetése. 11-én már megkapták a választ, mely rideg szigorral így hangzott: „A kérelemvel fölterjesztése meg nem engedtetetik.“ Azután 1782. jul. 31. Bécsben mulató két unitárius tanuló: Pákei József és Márkus Gergely, Hoffmann bécsi udvari ügyvéd által az Erdély-Nagyfejedelemségben élő összes unitáriusok nevében, a kik magukat az erdélyi alaptörvények szerint a róm. kathol. és ev. református vallás hiveivel egyenjoguaknak tartják, engedelemért folyamodtak a felséghez, mint az ország kegyelmes atyjához, sérelmeiknek orvoslás végett a trón elé terjeszthetése. A felség aug. 23. kelt. udv. kancell. rendeletben a kir. főkormányshoz megparancsolta: nyomozza ki, kiktől voltak azon ifjak felhatalmazva, a kik a nevezett ügyvédnek a szóban levő kérelemvel fogalmazványát átadták? hallgassa ki továbbá az unitáriusok illető főhatóságát az iránt: adatott-e

sok is többet-kevesebbet, másfelől azt, hogy a kolozsvári r. kathol. eklézsia vagyónáról itt nincs emlékezés; a mi 8—10,000 forintot jövedelmezett.

A református és ágostai hitvallásuak is nagy alapítványokat és vagyont mutattak ki: a királyné és kormánya kétkedni látszott az unitáriusok vagyontalanságán s a püspököket folytonosan újabb kimutatások fölterjesztéseért szorongatta. Kifejtette szegénységök okát Agh püspök az ő kiméletes modorában, de egyenesen, midőn 1774. nov. 22-én tárgyalt jelentésében írta: „hogy a mi alapítványt már eddig több ízben bejelentett, vegye a kir. főkormányshoz és ő felsége kegyelmesen, s ne hibáztassa őt, hogy nincs több. Ha azzal lehetne dicsekedniök — ugymond — a mi volt, akkor az ő Collegiumök és eklézsiájok is elősorolhatná felséges fejedelmek, nagylelkü erdélyi főurak, sőt idegen országbeli unitárius jóltevők kegyes alapítványait is; de minthogy „de praesenti gaudet ecclesia“, azokat, a miket már elvesztettek, nem sorolhatván elé: meg kell maradniök a meglevő csekély mellett. Egyébiránt, ha a kir. főkormányshoz jól megfontolja a dolgot, észre fogja venni, hogy nekik épen azért nincs, nem is lehet sok és nagy alapítványuk, mert a testvér hitfelekezeteknek van. Parium par est ratio.“

nekik ok és mi által az érintett panaszra? s annak nyilatkozatát véleménye kíséretében terjeszse fel. A kir. főkörmányszék sept. 8-ki rendeletében 15 napot tűzött ki erre az unitáriusok Egyházi Tanácsának; de a fölterjesztés megkésvén: december 18-án azon nyomozás végbevitetése és fölterjesztése újból megsürgettetett. De a további tárgyalás azt mutatja, hogy eközben az már megtörtént volt; mert a kir. főkörmányszék az Egyházi Tanács erre tett második jelentését egyszerűen tudomásul vette. 1782-ik évi decemb. 7-én kelt a püspök és közfőjegyző aláírása alatt az erdélyi összes unitáriusok nevében azon felirat, mely mellett egyházi és világi sorsu atyjokfiainak nyilatkozatát és sérelmét az idők viszontagságai között fen maradt bizonyítékaikkal együtt könnyek között előterjesztik, kérve a kir. főkörmányszék atyai kegyes pártfogását, hogy legigazabb s legalázatosabb könyörgésüket, a királyi elhatározás értelmében, résztvevő kíséroriatukkal, orvoslás végett mihamarább a királyi kegyelem színe elébe juttatni méltóztassék.

A püspöki és közfőjegyzői nyilatkozat, illetőleg sérelmi panaszirat nincs meg az iratok között; de a kir. főkörmányszék a felséghez tett előterjesztésében egyenként elősorolja s mindenikre véleményt mond, végül az orvoslásra nézve javaslatokat tesz; később a fejedelem, ezt véve alapul, szintén pontonként tette meg királyi elhatározását. E két hivatalos irat egybevetéséből nagyjában kivehetők a panasz tárgyai és mivolta, azért ezeket ismertetni szükségesnek vélem.

A kormányi fölterjesztés pontjai ezek:

„A Bécsben volt két unitárius ifjunak — ugy nyilatkozott a püspök és közfőjegyző — maguk az unitáriusok adták a felhatalmazást. Sérelmeiket hosszason adták elé, mind egyházi, mind világi ügyeik és bajaik tekintetében, a mik a következő hét pontban vonhatók össze. 1.) Kolozsváratt a nagy piaczon levő templomjuk és óvári iskolájuk minden hozzájuk tartozókkal és javalmakkal együtt akár királyi adománylevélnél fogva birták, akár saját pénzöken szerezték, még 1716-ban minden kárpótlás nélkül a r. katolikusoknak adatott át, és ismételt kérésökre is sem vissza nem adatott, sem nem kárpótoltatott; 2.) a kolozsvári unitárius papok, ekklézsia és iskola s az egyházi személyek u. m. posta és egyházi dézmafizetésre szorittatnak s azt az első a kolozsvári r. katolikus plebanusnak, utóbbiak a r. kath. és ev. református ekkléziának dézmát fizetni kény-

szerttetnek; 3. a kolozsvári agg-szegények házából kizáratnak; 4. papi javadalmaik némely ekkleziákban kárpótlás nélkül lassanként annyira elfoglaltattak, hogy a papok nem élhetnek; 5. a thordai iskola erdölési vámjá, a mit ezelőtt a reformátusokkal együtt bírtak, a r. kathol. tanító részére foglaltatott le; 6. a népszámlálások és tanításügyben intézkedés alkalmával s más hasonló esetekben való bizottságok kinevezésekor az unitáriusokat sem ki nem hallgatják, sem be nem választják; 7. a királyné által tett alapítványokból unitárius tanuló ifjak nem részesítetnek. Végre: világi hivatalokra sem ki nem jelöltetnek, sem föl nem vétetnek.“

A kir. főkörmányszék ezen sérelmeket a másolatilag bemutatott bizonyítékokkal s a kir. főkörmányszéki levéltárban levő adatokkal összevetvén: az 1-re nézve egyebet nem talált, mint azt, hogy boldogult I. Lipót császár 1693. ápr. 9-én a reformátusok kolozsvári templomát s az unitáriusok Collegiumát — a mit maguk a K.K. és R.R. megigérték volt — a r. katolikusoknak átadatni parancsolta; de az erre következőleg azon évi május 14-én kiadott legmagasb elhatározás következtében a reformátusoké helyett kegyelmesen az unitáriusok temploma kiürítését rendelte el, azon meghagyással, hogy azért nekik 5000 r. forint fizetessék. A kir. főkörmányszéknek 1716. aug. 5-én az unitáriusok templomához való tartozandóságok átvételére kirendelt biztosok egyikéhez, Werder Györgyhöz intézett meghagyásból kitűnik, hogy ezen bizottság katonai, kamarai és tartományi tagokból, Steinville akkori erdélyi főhadvezér előterjesztésére, az akkor uralkodó felség idejében, rendeltetett ki a végre, hogy az a r. katolikusok és unitáriusok között a templom tartozandóságai iránt fenforgó egyenetlenségnek járjon végére, beadott bizonyítékaikat vegye magához, vizsgálja meg s az említett főhadi vezérnek tegyen róla jelentést. E tárgyban a kir. főkörmányszéki levéltárban semmi más adat nem találtatván: tovább menni nem lehetett. Minthogy pedig ezekből nem tűnt ki, hogy az unitáriusoknak a megigért 5000 forint összeg valóban kifizettetett-e: a kir. kincstár felszólította, járna végére az ottani levéltári adatokból e dolognak, s az eredményről a kir. főkörmányszéket értesítse; egyéb, e pontban előforduló dolgoknak, mint régi és elenyészetteknek föllevenítését nem vélte helyesnek. A 2-ikra nézve felhívta az erdélyi r. kathol. és kolozsvári ev. reform. ekkleziá gondnokait,

hogy annak tárgyában tegyenek tudósító jelentést, mit a fő-kormányzók a felség elébe terjeszthessen. A 3-ikra akkor, midőn a r. katolikus és református vallás követői között fennforgó s most épen a kir. fő-kormányzók előtt álló ügy el fog határozatni, figyelemmel lesz. A 4-ik sérelmi tárgyban általánosságok helyett konkrét esetek felhozására utasította az unitáriusok Főtanácsát. Az 5-ikre nézve meghagyta a thordai Tanácsnak, hogy tegyen felvilágosító jelentést. A 6-ikra nézve, minthogy eddigelé a felsőbb elhatározások által is szentesített gyakorlat az volt, hogy a templomoknak valamely vallásfelekezet részére átadása ügyeiben csak r. katolikus, református vagy ágostai hitvallásu egyének alkalmaztassanak: a kir. felség kegyelmes elhatározásától függ, hogy jövőben az ő vallásukat illető ügyekben az unitáriusokra is tekintet legyen. A 7-iket a mi illeti: ő felségének, a cs. felség kegyes emlékü szülőjének, mint alapítónak, szabad tetszésétől függött, alapítványát akarata szerint szabályozni; itt tehát a kir. fő-kormányzók nézete szerint sérelemnek helye nincs.

A mi az utolsó (8) sérelmi pontot illeti, hogy a hazai törvények és legfelsőbb rendeletek ellenére polgári hivatalokra sem ki nem jelöltetnek, sem elő nem léptettetnek: a kir. fő-kormányzók az iratok megtekintése után úgy találta, hogy a felség boldog emlékü nagyatyjának, I. Lipótnak idejében kelt ugynevezett Alvinziféle Resolutio 6-ik pontjában ki van kötve, hogy ha az unitáriusok közül valamely hivatalra alkalmas egyének nem lesznek, az katolikusokkal és reformátusokkal töltsék be; a miből következett, hogy ily egyének hiányában, az őket illető hivatalokra a többi vallásokon levők közül jelöltettek ki és erősítették meg a szükséges egyének; hogy pedig idő teltével a felsőbb hivatalokra — a mint mondják — nem jelöltettek ki, ez a legfelsőbb elhatározások és a Continua Táblák utasításai értelmében történt; de minthogy eddig közhivatalokat nem viseltek, felsőbbek elnyerhetése végett kisebbeknek elnyerésén kell kezdeniök, s ha jövőben magukat közhivatalok viselésére alkalmasokká teszik, a kir. fő-kormányzók nézete szerint a kijelölendők közé fölvetethetnek.

„A még hátra levő pontokra, — ugymond — melyek iránt az illetőktől jelentést kívánt, azok megérkezte után később teszi meg a kir. fő-kormányzók előterjesztését.“ E jelentés

1783. jun. 19-én küldetett fel az erd. udv. kancelláriához a másolatban levő bizonyítékokkal együtt. *)

A felség azon évi febr. 19-én megparancsolta a kir. fő-kormányzéseknek, hogy az előbbieken jelzett hiányzó jelentéseket négy hét alatt az udvarhoz terjeszsze fel, mit az csak junius 19-én teljesített s a felség rá legkegyelmesebb elhatározását augustus 14-én adta ki, melynek pontjai szószerint ezek: 1. Minthogy a kir. fő-kormányzések jelentése szerint sem a királyi fő-kormányzések, sem a kir. kincstári hivatalos adatokból ki nem vehető, hogy az unitáriusok által a r. katolikusoknak átadott kolozsvári templom és iskola kárpótoltatott volna: ő felsége kegyelmesen megengedi, hogy e czim alatt a kérelmeseknek megígért ötezer magyar forint a királyi kamarai kincstárból kifizettség oly föltétellel, hogy ha valamiképpen kiderülne az, hogy ezen összeg valaha kifizettetett, az udvari kamara visszaszerzési joga sértetlenül fennmaradjon. 2. Az unitárius papság és iskola által Kolozsváratt birt polgári és így dézma köteles telkek, annak fizetése alól ki nem vétethetnek ugyan, de a felség kegyelmesen megengedi, hogy ezen ^{ez} dézma megfizetésétől a hívek lelki üdvére vigyázó papjaik annyiban, a mennyiben az általuk birt telkek a Canonica portio mértékét felül nem haladják, kivétessenek. 3. Az unitáriusoknak az agg szegények házába felvételéről a felség 1783. jul. 16-án tett kir. leiratában már intézkedett; e panasz tehát megszűnt. 4. Azon papi jókra nézve, melyek némely helyeken tölük elfoglaltattak, tagadni nem lehet ugyan, hogy az erdélyi fejedelemségben a mult két században az erdélyi más bevett vallásokkal is hasonlók történtek; de hogy más vallások követőinek is netalán e tekintetben az unitáriusok ellen panaszra és számtalan perlekedésre alkalom ne adassék: őket a róm. katolikusok és reformátusok elleni követeléseikkel teljesen elutasíttatni rendeli, annál inkább, mert a felségnek a keresztény türelem tárgyában kifejezett szándéka nem az, hogy ezáltal a régibb idők tényei felelevenítettessenek, a fejedelmek és KK. és RR. alkotmányos megállapodásai felforgattassanak, hanem az, hogy az elmék egyességre térvén: mindenki azon vallást, melyben van, lelkiismerete szerint gyakorolhassa s ezáltal az atyafui szeretet mind inkább és inkább elterjedjen. 5. Az a Thor

*) 9185. 1783. k. fk. szám.

dán elvesztett fa-vámot illeti: minthogy az elvétel idejét a jelentésből megtudni nem lehet, az pedig bizonyos, hogy ezen jog a r. katolikusoknak hatóságilag adatott át s ők azt „jó hiszeműleg“ birják: a panaszlók oda utasítandók, hogy vélt jogaikat a törvény útján érvényesítsék s azokba magukat szintén a törvényes hatóság útján helyeztettessék vissza. 6. Mint-hogy az 1783. ápril 24-ki legfelsőbb kir. rendelet által intézkedés van téve, hogy Erdélyben a közoktatásügy egyformasága behozatalánál az unitáriusok részéről is biztosok alkalmaztassanak, ezen kérelmi pont önmagától megszűnik. 7. A boldog emlékezetű királyné által nem római katolikusok részére tett ugynevezett Goldberg-alapítványokra, hogy jövőben a szükséges kellékekkel bíró unitárius tanuló ifjak is a többi vallásfelekezetekkel egyenlő joggal fölvéttessenek, a császári felség kegyelmesen megengedte. 8. Az unitáriusoknak az ország közhivatalaira fölvetetését illetőleg 1784. octób. 22-ki legfelsőbb rendeletben már gondoskodás van téve az iránt, hogy a kijelöléseknél rájuk is tekintet legyen; de a panaszlók arra figyelmeztetendők, hogy ha jövőben alkalmaztatásukat elérni akarják, kisebb hivatalokat nyervén, szorgalmas magukviselete s maguk érdemessé tétele által nagyobbakra utat készíteni igyekezzenek. Aláírva: Jozsef m. k.* *)

Ezen kegyelmes kir. elhatározás foganatosítását a kir. fő-kormányszék sept. 15-én a kolozsvári és tordai tanácsnak, az erdélyi r. kath. püspöknek, a Continua Tábláknak és református főtanácsnak megírta, az 5000 for. kifizetése iránt intézkedésre a kir. kincstárt felkérte s iránta az unitárius egyházi Főtanácsot értesítette.

Mint az olvasó láthatja, II. József császár Corregens korában Agh püspöknek tíz év előtt tett ígéretét, mint uralkodó, fejedelmi nagylelkűséggel teljesítette. Ez, a katolicizmus rendkívüli befolyását tekintve, nagy lépés és merész elhatározás volt. Csak egy oly igazságos és nemes szív s oly elfogulatlan nagy lélek, minő az övé, volt képes az unitáriusok irányában a kormányi és udvari s római katolikus körökben szinte egy századig uralkodott vastag előítéletet eloszlatni, a törvényekben és felsőbb rendeleteken gyökerező jogot elismerni s a nyomást, zaklatást és ezernyi méltatlanságot megszüntetve, nekik

*) 1459. 1784. udv. kancell.
8482. „ erd. kir. főkorm.

ha nem egészben is, de nagyrészen az igazságot kiszolgáltatni. Három nemzedéke halt ki az unitáriusoknak jögon kívüli állapotban. Elvették birtokaik, iskoláik, templomaik; hiveiket elcsábitották hivattal, pénzzel és fenyegetéssel. Istenökben volt még csak bizodalruk, a felsőbbégnél hiába panasztak. Megfogytak, csüggedeztek s már-már csaknem megtört szivökben még a remény is, midön e szabad gondolkozásu fejedelem öket ismét a haza jogos polgáraivá tette, megvetett állapotukból fölemelte. Az unitáriusok történetében ez a legfényesebb mozzanatok egyikét képezi, s II. József nevére utódaink ezért örök időkig hálával és öt áldva fognak megemlékezni.

Volt még egy kimagasadó érdeme Agh püspöknek: a Szent-ábrahámi Mihály által az Unitáriusok értelme szerint irt s két kötetre terjedő hittan kinyomatására legfelsőbb engedély kieszközlése és kinyomatása. *) Az első folyamodványt ez iránt 1784. május 28-án terjesztette a püspök a kir. fökormányászék elé, hivatkozólág 1782. octob. 30-án kelt ama legfelsőbb rendeletre, melylyel a hittani és imakönyvek kinyomatása a törvényesen bevett vallásfelekezeteknek megengedettett, s indokul fölhozva azt, hogy a hittan tanárai és hallgatói kézi-könyv nem létében annak hosszadalmas leírása által egyéb tudományokban való magok tökéletesítésétől el ne vonassanak. A kir. fökormányászék jun. 14-én azon rendelettel küldötte vissza, hogy a fötanács két vagy három jámbor, tudós és kiváló jellemü férfi által vizsgáltassa meg s akkor azok nyilatkozatával együtt ismét terjeszse fel. A megvizsgált kézirat hiteles vizsgálók bizonyítványaiával együtt aug. 31-én újból feljutott a kir. fökormányászékhez, mely azt nov. 23-án az udvari cancellariához terjesztette fel a bécsi központi könyvizsgáló hatóság által leendő megvizsgáltatás végett, honnan 1785. ápril 13-án legfelsőbbleg megerősítve azon emlékeztetéssel küldetett vissza: hogy a Summa Universae Theologiae Christianae secundum Unitarios címü könyvnek kinyomatása annálkább megengedendő, mivelhogy az a mellett, hogy e vallás Erdélyben be van véve, az abban nyilatkozó szerénységnel fogva más vallásos könyveknek is

*) Summa Universae Theologiae Christianae secundum Unitarios stb.

mintául szolgálhat. *) Ezen kedvező legfelsőbb elhatározást a kir. főkörmányszék, annak méltányolást kifejező része mellőzé- sével adván május 15-ki rendeletével a könyvvizsgáló bizott- ságnak és az unitáriusok főtanácsának tudomására: az Egyházi Tanács jul. 30-ki folyamódványában azon okból, hogy a felség- nek azon királyi kegyelmét, hogy hittanuk kinyomtathatására engedélyt adni méltóztatott, ő és az ő példáját követve a késő maradék is örökre hálásan emlegethesse — az erről kiadott leg- felsőbb kegyelmes rendeletnek a kir. főkörmányszéki értesítés- sel együtt azon könyv elején nyomtatásban kiadhatása végett, másolatban megküldetni kérte; de a kir. főkörmányszék aug. 30-án kelt rendelete szerint az első értesítést elegendőnek lát- ván, sőt az előadó, véleményében annak a könyv elején kinyo- matását szükségtelennek nyilatkoztatván: a másolatadás meg- tagadtatott. **)

Agh püspök tudományos készültségét eléggé tanusítják a fennebb elősorolt dolgozatai, melyek legjelesebbikét itt van he- lyén ismertetnem. Ennek czime: *Theologia Christiana* I—V. részben és ugyanannyi testes kötetben. Az első rész és kötet czime és tárgya: *Expositio Summae Univer- sae Theologiae Secundum Unitarios* stt. 4-edrét 1—706 lap, az előttem állott példányból hátul két iv ki volt szakadva. A másodiknak czime: *De Mediatore Novi Foederis Jesu Christo*, tárgyai: 1. *De Novo Foede- re*, 2. *De Persona Christi*, 3. *De officiis Jesu Christi in genere*, 3. *De Sacerdotali J. Chr. munere*, 5. *De Regio Christi Domini munere*, 4-edrét 1—409 lap. Az utolsó lap ki volt szakadva. A harmadiknak czime: *De Ethica Christiana*, Ao 1784 9-a decembris 4 edrét 1—811 lap. A negyediknek két osztálya van, az elsőnek czime: *De Ecclesia in genere* 1—4 fejezetben 4-edrét 1—139 lap; a második czime: *De variis Ecclesiae mutationibus seu de Historia Ecclesiastica* 4-edrét 1—627 lap. E munkája e jellemző mondattal végződik: *Gloria Deo Unice-Uni!* Ezekhez járul az V-ik, ugyszólván pótló kötet, e czim alatt: *Con-*

4701.
*) L. 196. erd. udv. kancz. 1785.
3469. 1785. k. főkörm. sz.
**) 4883. 1784. k. fk. sz.
8122. " "
6378. " "

spectus Articulorum Fidei Christianae 4-edrét 1—1042 lapon, folytatva Árkosi Zsigmond által 1702-ben. Ezen XIV-ik pont alatti első számú munkájával zavarban vannak a körülményeket eléggé nem ismerő azon írók, a kik ezt a Szent-Ábrahámí kinyomtatott művével egynek tartják; ennek oka az lehet, mert mint püspök annak végső kisimitásában és kinyomatásában részt vett. De ez tévedés, miről az olvasót a két munka összehasonlítása meggyőzi. Agh mint későbbi theologia tanára, vett át előde művéből, vannak tehát bennök egyező helyek; de hogy a kettő két önálló dolgozat, kétségsébe nem vonható.

Agh püspök korára esik Kolozsváratt az egy századnál tovább fennállott lengyel-unitárius ekklézsiának a magyarral 1784-ben teljes egyesülése, illetőleg az elsőnek az utolsóba beolvadása. Monostorutczai Oratoriumát ekkor adta el s templomi kellékeit az egyesült anyaegyháznak engedte át.

Halálát az unitáriusok Képviselő Tanácsa a főgondnok és közfőjegyző aláírása alatt 1786. január 22-én a kir. főkormányszékhez így jelentette fel: „Tisztelendő és jeles Sepsi-Szentkirályi Agh István ur, az erdélyi unitárius ekklézsiák eddigi Superintendense, minekutána püspöki tisztét 27 évig, és a a mi azon feljül van, dicsérettel vitte, életének 77-ik évében január 21-én élni megszűnt.“ *) Kortársai még azt jegyezték fel, hogy halála estvéli 6—7 óra között történt, 23-án tették koporsóba, s tetemei felett végtisztesség február 5-én tartatott.

Az egykoruak így jellemzik őt: „Agh püspök kinézése papias, komoly s rangjához illő; termete magas, szikár, jól alkotott; szava hangzatos; egyházi szónoklata egyszerű, beszédei szentiráson alapulnak; csak a fülre hatni nem kívánt, de gondolatait és érzéseit, melyeknek a biblia adott szint és zamatot, oly világosan fejezte ki, hogy hallgatói nemcsak megértették, de szívekre is vették, s megindultak vagy meggyőződtek a szerint, a mint ő akarta. Kortársai közül egy sem szónokolt nagyobb hatással és sikerrel. Kitünő volt személyes bátorsága, melylyel magát balesetek közt viselte. Ezt a koronaörökösselel való párbeszéde igazolja. Igaz keresztény türelmének, melylyel embertársai hibáit elnézni és kimélni mindig hajlandóbb volt, mint visszatöréssel élni vagy kigunyolni, for-

*) 871. 1787. k. fk. sz.

rása, lelkének bölcsészeti hajlamában s nagy tudományában van.“ Egykorui az iskolai fegyelemnek alatta meglazulását jegyezték fel; miről bővebb adatok nélkül, nekem, ki a forrásoktól távol vagyok, itélnem nem lehet.

En őt egyháza egyik kitünő férfának tartom, a ki helyzete nagyjelentőségü sulyát erős lélekkel viselte, egy válságos korszakban, gyakori megpróbáltatások közt, bölcsen és önmérséklettel kormányozta az egyház hajóját, azt szirtekbe ütközéstől, hiveit elcsüggedéstől megvédte, jótékonyan hatott korára s a hatalomra, nem nyomtalanul munkálkodott s örökre maradandó sikereket ért el, az unitáriusok törvényes jogának csaknem egy századig tartó tagadása s tiprása után végre is győzelmét kivívta. Neve s hasznos élete háládatos emlékezetben és tisztelve fog fenmaradni közöttünk.

JAKAB ELEK.
